

Я. А. Аляксеенка

**ПРАБЛЕМА ІДЭНТЫЧНАСЦІ Ў РАМАНЕ У. ГНІЛАМЁДАВА
«ВАЛОШКІ НА МЯЖЫ»**

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;

alexeenko_1999@mail.ru;

наук. кір. – Г. М. Бутырчык, канд. філал. навук, дац.

Мэта артыкула – раскрыць спецыфіку фарміравання ідэнтычнасці насельніцтва Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд паводле рамана У. Гніламёдава «Валошкі на мяжы». Выяўлена, што ў тэксце прысутнічаюць носьбіты і сродкі захавання катэгорыі ідэнтычнасці на наступных узроўнях: нацыянальным і лакальным; грамадска-палітычным; культурным; рэлігійным. Сучасны пісьменнік працягвае праявітую традыцыю Я. Брыля. Раман ўпершыню разглядаецца як самастойны мастацкі твор.

Ключавыя словы: Заходняя Беларусь; лакальная ідэнтычнасць; міжваенны перыяд; моўнае пытанне; нацыягенез; памежжа.

У. Гніламёдаў (нар. 1937) – сучасны беларускі літаратуразнаўца, вядомы крытык, доктар філалагічных навук, член Нацыянальнай акадэміі навук і Саюза пісьменнікаў Беларусі. Ён з’яўляецца аўтарам раманага цыклу «Сямейная хроніка ў стылі барока», у які ўваходзяць наступныя творы (пералічаныя паводле даты публікацыі): «Уліс з Прускі» (2006), «Расія» (2007), «Вяртанне» (2008), «Валошкі на мяжы» (2011), «Вайна» (2014), «Пасля вайны» (2017), «Праўда жыве пасярэдзіне» (2022). Серыю кніг аб’ядноўвае фігура Лявона Кужаля, выхадца з сялянскага асяроддзя Заходняй Беларусі. Варта адзначыць, што малая радзіма пісьменніка – вёска Кругель, якая зараз знаходзіцца ў Камянецкім раёне Брэсцкай вобласці, а да 1939 г. уваходзіла ў склад Палескага ваяводства Польскай рэспублікі. Гэты факт дазваляе казаць пра біяграфічную аснову цікавасці аўтара да гісторыі заходнебеларускага края, што збліжае творчасць У. Гніламёдава з прозай Я. Брыля (*Іван Антонавіч Брыль*, 1917–2006). У рамане «Валошкі на мяжы», напісаным у 2004 г., на прыкладзе жыцця адной сям’і і канкрэтнай вёскі сучасны пісьменнік, як і яго папярэднік, імкнецца адлюстравачь пошукі нацыянальнай ідэнтычнасці на фоне гістарычнага працэсу папярэдняга стагоддзя, працягваючы традыцыю асэнсавання працэсу нацыягенезу ў кантэксце традыцыйных для беларускай літаратуры ХХ ст. ваеннай і вясковай тэм. Пры гэтым раманны жанр становіцца ўдалай формай для рэфлексіі з нагоды калектыўнага мінулага, раскрыцця маштабу гістарычных

падзей і іх прычынна-выніковых сувязяў, стварэння сучаснага беларускага эпасу.

Дзеянне рамана «Валошкі на мяжы» адбываецца на працягу амаль адзінаццаці гадоў, з лета 1930 г. да позняй вясны 1941 г., у вёсцы Пруска пад Брэстам, якая ў выніку падпісання Рыжскага мірнага дагавору паміж СССР і Польшчай становіцца часткай польскай тэрыторыі. Так, беларуская зямля аказваецца рассечанай штучнай мяжой, а яе жыхары апынаюцца ў сітуацыі памежжа (на гэта ўказвае сімвалічная назва рамана, у якой валошкі – гэта ўвасабленне беларусаў), што накладвае адбітак на працэс фарміравання нацыянальнай ідэнтычнасці. Адна з умоў урэгулявання канфлікту – абавязковае забеспячэнне культурнай і рэлігійнай свабоды ўсім этнічным групам. Аднак на практыцы дзеючая ўлада праводзіць палітыку каланізацыі і паланізацыі ўсходніх крэсаў (ўкраін). Напачатку рамана прускаўцы збіраюцца разам і абмяркоўваюць магчымасць выкупа ўчасткаў зямлі ў мясцовага пана Падгурскага, але сустракаюцца з дыскрымінацыйнай паводле рэлігійнай прыналежнасці: палякі лічаць, што валодаць надзелямі павінны толькі каталікі, тады як веравызнанне большасці былых грамадзян Расійскай імперыі – праваслаўе. Больш за тое, з 1934 г. багаслоўе павінна выкладацца выключна па-польску, што ўплывае на выбар мовы для пропаведзяў. Інстытут царквы ператвараецца ў інструмент урадавай прапаганды і насаджэння пануючай ідэалогіі. Ва ўмовах рэжыма санацыі папулярнасць набывае евангельска-баптысцкі рух, цэнтрам якога ў 1920-я гг. становіцца Брэст. У рамане «Валошкі на мяжы» ў якасці сродкаў захавання нацыянальнай і рэлігійнай ідэнтычнасці выступаюць хрысціянскія (праваслаўныя) святы (Спас, Каляды і гагатухі, Вялікдзень і традыцыйнае біццё яек, Вялікі пост, Вербніца і інш.), народныя абрады (падрабязна апісваюцца вяселлі, народзіны, хрэсьбіны, пахаванні і г. д.) і кантэкстуальныя прыкметы («Да пана ідзеш – заўжды назад аглядайся: а раптам уцякаць давядзецца...» [1, с. 10]; «...сярод прускаўцаў існавала даўняя прымета: чакай ліха, калі сустрэнеш папа, але калі пры гэтым паспееш схопіцца за гузік, дык абыдзецца» [1, с. 201]), асаблівасці беларускай сялянскай кухні (як штодзённага стала, так і святочных страў).

Што датычыцца сістэмы адукацыі і моўнага пытання, то ў адпаведнасці з праграмай выкаранення беларускай культуры, мэта якой – выхаванне новага пакалення (у рамане прадстаўленага сынам Лявона Васілём і яго равеснікамі) паводле польскіх прынцыпаў, у перыяд з пачатку 1920-х па канец 1930-х гг. на тэрыторыі Заходняй Беларусі сістэматычна скарачаецца колькасць беларускамоўных школ і настаўнікаў. У. Гніламёдаў, як і Я. Брыль, напрыклад, у апавесці «Золак, убачаны здалёк» (1978), стварае вобраз маладога настаўніка-паляка, пана Адольфа, ураджэнца вернападданай Познані, раскрываючы спецыфіку польскай выхаваўчай палітыкі: «...ён [пан Адольф] лічыў, што вязе на “крэсы” асвету і культуру.

Таму ён, ужо працуючы ў прускаўскай школе, так раўніва сачыў, каб вучні (ён называў іх “любусамі”) у школе і на вуліцы размаўлялі толькі па-польску. <...> Далёкія “крэсы” ўяўляліся яму ў юнацтве калоніяй, падобнай на экзатычную Афрыку, якую так пранікліва апісаў славуты Джозеф Конрад» [1, с. 40]. Заможны землеўладальнік Якаў Арыстархавіч параўноўвае адносіны Польшчы да ўскраін са стасункамі тагачасных Англіі і Індыі (апошняя атрымлівае незалежнасць у 1947 г.). Палякі з-за Буга, для якіх «Літва» – гэта залатая жыла і якія купляюць зямлю Падгурскага, называюць уласнае паселішча *Калёнія Пруска*, а самі атрымліваюць азначэнне *каланісты*. Маркерам іх ідэнтычнасці, варожай іншасці, становяцца каталіцкія імёны і польскія прозвішчы: «Прозвішчы ўсе нетутэйшыя: Дранжкевіч, Касарала, Домця і Казімір Каноўкі, Клюкоўскі, Стах Кучэўскі, тры браты Муляжукі, два браты Хайбусы – Юзэф і Антэк, Хлебан» [1, с. 67]. Людзі тутэйшыя, мясцовыя (прускаўцы і некаторых жыхары навакольных вёсак), маюць, наадварот, праваслаўныя імёны, напрыклад: Лявон, Іван, Якаў, Васіль (польскі варыянт – Базыль), Міхаль, Фама (на каталіцкі манер – Тамаш), Трахім, Пятро, Фёкла, Домна і інш. Сустрэкаюцца ў рамане дыялектызмы (пруткі – моцны, мускулісты, ставец – прылада для лоўлі рыбы), польскія лексемы і нават цэлыя сказы. У лістах Домны з Расіі да сястры, жонкі Лявона, выкарыстоўваецца трасянка, як і ў ідэалагічных прамовах большавікоў на палітычных сходах. Былы таварыш Кужаля Піліпко Ламака піша яму з Амерыкі на рускай мове, ужываючы правілы арфаграфіі да рэформы 1918 г. і займеннік *мы*, усведамляючы сябе як частку амерыканскага *melting pot* (зараз – *salad bowl*). Неабходна згадаць адсылкі да творчасці беларуска-польскага паэта А. Міцкевіча (1798–1855), польскага пісьменніка Г. Сянкевіча (*Henryk Sienkiewicz*, 1846–1916), драматурга-бадзягі Ф. Аляхновіча (1883–1944), заходнебеларускага паэта В. Таўлая (1914–1947) і амерыканскага філосафа Г. Тора (*Henry David Thoreau*, 1817–1862) у тэксе, з дапамогай якіх таксама выбудовваецца шматгранны культурны кантэкст.

Ва ўмовах існавання поліэтнічнага грамадства і адсутнасці адзінай дзяржаўнасці беларусы часта не ідэнтыфікуюць сябе як асобную нацыю, а, хутчэй, адчуваюць уласнае дачыненне да пэўнай тэрыторыі. Пры гэтым У. Гніламёдавым падкрэсліваецца значнасць цярпімасці і наяўнасці стасункаў з Іншымі – у тым ліку ўкраінцамі і габрэямі. Паказальны эпізод, калі на адных з вячоркаў у суседняй вёсцы Пакупчыкі гучаць розныя (беларускія, украінскія, рускія, польскія) песні, чым падкрэсліваецца разнастайнасць пагранічных раёнаў. Прускаўцы характарызуюцца як маўклівы і сціплы народ, прадстаўнікі якога засяроджаныя на ўласным унутраным свеце і асабістым жыцці. Яны адчуваюць сябе чужымі як для Польшчы, так і для Саветаў, дзе ўлады змагаюцца з беларускім нацыянальным рухам. Калі ствараецца канцлагер у Картуз-Бярозе для

«выпраўлення» палітычных злачынцаў ў 1934 г., героі разумеюць, што яны для ўсіх чужыя, *нічыя* (на мой погляд, адсылка да назвы аднайменнай аповесці А. Федарэнка (нар. 1964) аб падзеях 1920-х гг.), таму што як з аднаго, так і з другога боку да беларусаў няма павагі і даверу, ёсць толькі пагарда і перспектыва знішчэння. Менавіта ў гэты час з вуснаў прускаўскага «філосафа» Паўла Гальяша гучыць думка пра беларусаў як пра *наших*, у адрозненне ад камуністаў і палякаў, у чым таксама праяўляецца лакальная ідэнтычнасць. Змена грамадска-палітычнай сітуацыі ў перыяд новага захопу Польшчы яскрава адлюстроўваецца праз чаргаванне назваў вуліц у Брэсце (Бжэсці) да і пасля 1939 г.: вуліцы Яна Сабескага, Ягелонская, 3 мая, Дамброўскага, Баторыя, Касцюшкі, Стэцкевіча, Зыгмунтоўская, Пілсудская, Спудзельная і інш. Пасля прыходу камуністаў адбываюцца наступныя змены: «Ганчарская вуліца зрабілася Пралетарскай, Польная – Чырвонаармейскай, Крывая – Беларускай, а базарная плошча атрымала пышную назву Пляц Волі» [1, с. 500]. Васіль мяняе бацькоўскую мясцовую фамілію Кужаль (сімвалічнае значэнне – лён, палатно = Радзіма, гісторыя) на матчыну расійскую – Платонаў, пакідае працу на зямлі і едзе вучыцца ў горад, адмаўляючыся ад беларускага вясковага складніку самасвядомасці.

Такім чынам, раман У. Гніламёдава «Валошкі на мяжы» ўпершыню разглядаецца як самастойны мастацкі твор, у якім раскрываецца спецыфіка фарміравання самасвядомасці насельніцтва Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд (1930–1941 гг.). Арыгінальнасць і навізна даследавання абумоўленыя тым, што вызначаюцца мастацкія сродкі адлюстравання нацыянальнай ідэнтычнасці ў рамане. У тэксце прысутнічаюць наступныя носьбіты гэтай катэгорыі на розных узроўнях: 1) нацыянальным і лакальным (народныя святы, абрады, прыкметы, песні, прозвішчы і імёны); 2) грамадска-палітычным (назвы вуліц, нацыянальны рух, каланіялізм); 3) культурным (паланізацыя адукацыйнага і выхаваўчага працэсаў, мова і літаратура); 4) рэлігійным (супрацьпастаўленне каталікоў і праваслаўных, мова набажэнстваў і выкладання багаслоўя, царкоўныя святы). Пісьменнік працягвае праявілістую традыцыю Я. Брыля (міжваенны перыяд, Заходняя Беларусь, тэмы вайны і вёскі). Тэарэтычная значнасць высноў заключаецца ў тым, што яны дазваляюць сістэматызаваць фактары, якія паўплывалі на працэс беларускага нацыягенезу, і формы іх мастацкага ўвасаблення. Атрыманыя вынікі могуць быць выкарыстаныя як пры вывучэнні сучаснай беларускай літаратуры, так і ў кантэксце заняткаў, прысвечаных нацыянальнаму і ўніверсальнаму кампанентам у сусветнай літаратуры.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Гніламёдаў У. В. Валошкі на мяжы: раман. Мінск : Мастацкая літаратура, 2014.